

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ БІОСФЕРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ ЯК СКЛАДНИКА ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

Екологічна ситуація в Україні, як і в усьому світі свідчить про негативний вплив антропогенних чинників на довкілля, що призводить до зникнення великої кількості біологічних видів і до загрози існуванню для багатьох з існуючих. Безсистемний техногенний вплив викликає значне руйнування усталеного навколишнього природного середовища, значною мірою позначається на генфонді природи України. Тому сьогодні особливого значення набуває збереження унікальних і типових екологічних систем, усього різноманіття ресурсів біосфери, які нині перебувають під загрозою знищення через надмірну експлуатацію природних ресурсів.

«Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні», затверджена постановою Верховної Ради України від 22 вересня 1994 р., № 177/94-ВР, визначає, що найефективніший засіб охорони видів тваринного й рослинного світу, унікальних і типових природних комплексів – це розширення й підвищення репрезентативності мережі природно-заповідного фонду України, який є складовою частиною світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною [1; 1994. – № 48. – Ст. 430].

Як зазначено в наведеній Програмі, площа природно-заповідного фонду динамічно зростала, але все ж таки її відсоток в Україні невеликий: відношення кількості заповідних об'єктів до загальної площі приблизно вдвічі менше, ніж у середньому по Європі. Крім того, існують суттєві недоліки функціонування установ природно-заповідного фонду. Основні проблеми розвитку заповідної справи зумовлені перш за все недосконалістю системи управління у цій сфері: низьким рівнем фінансування, матеріально-технічного забезпечення, слабкою правовою відповідальністю за порушення режиму заповідних територій, об'єктів тощо.

Законом України від 21 вересня 2000 р., № 1989-III «Про Загальнодержавну програму формування національної мережі України на 2000-2015 роки» затверджена Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України до 2015 року. Вона поставила завдання подальшого опрацювання, вдосконалення й розвитку екологічного законодавства України відповідно до рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного й ландшафтного різноманіття (1995 р.) щодо питання формування Всеєвропейської екологічної мережі як єдиної просторової системи територій країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту [1; 2000. – № 47. – Ст. 405].

Європейська екомережа включатиме: (а) природні ядра (осередки) для збереження екосистем, середовищ існування, видів і ландшафтів європейського значення; (б) екокоридори або перехідні зони для забезпечення взаємозв'язків між природними екосистемами – елементи дефрагментації природних масивів і міграційні шляхи водночас; (в) відновлювальні райони, де є потреба у відновленні порушених елементів екосистем, середовищ існування й ландшафтів або повне відновлення деяких районів; (г) буферні зони, які сприяють зміцненню мережі та її захисту від впливу негативних зовнішніх чинників. Належне місце в екомережі європейського значення займають біосферні заповідники [4, с. 20-25].

Відповідно до Закону України «Про екологічну мережу України» від 24 вересня 2004 р., № 1864-IV до національної екологічної мережі в якості складових структурних елементів входять території й об'єкти природно-заповідного фонду – біосферні й природні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні й зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [1; 2004. – № 45. – Ст. 502].

Правові засади функціонування територій та об'єктів природно-заповідного фонду, завдання, науковий профіль, особливості природоохоронного режиму й характеру функціонування біосферних і природних заповідників, національних природних парків і зоологічних парків визначаються в положеннях про них, які розробляються відповідно до чинного законодавства й затверджуються спеціально уповноваженим органом державного управління в галузі організації, охорони й використання природно-заповідного фонду, яким є Міністерство охорони навколишнього природного середовища України [3, с. 106-123].

У юридичній літературі пропонується на законодавчому рівні закріпити базові поняття заповідної справи («заповідний режим», «правовий режим»). Зокрема, під правовим режимом заповідників розуміється нормативно встановлені правила, що стосуються охорони й використання природних комплексів та об'єктів (землі, надр, води, атмосферного повітря, рослинного й тваринного світу, повітряного простору) у межах заповідників, а також власності й цільового призначення цих природних комплексів. Заповідний режим розглядається як сукупність установлених правил поведінки, які не порушують еволюції визначених природою процесів, що протікають на території заповідників [2, с.6].

Особливий статус в національній екологічній мережі мають біосферні заповідники, які є природоохоронними, науководослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічних моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних чинників. Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників і національних природних парків із включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і належать до всесвітньої глобальної мережі біосферних заповідників. Наукові дослідження, спостереження за станом довкілля та інша діяльність біосферних заповідників здійснюється з урахуванням міжнародних програм.

З метою ефективного виконання завдань щодо збереження біологічного й ландшафтного різноманіття і забезпечення сталого розвитку території, проведення зонування території біосферного заповідника Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 6 липня 2005 р., № 245 затверджено Положення про Проект організації території біосферного заповідника та охорони його природних комплексів [5]. Воно розроблено відповідно до екологічного законодавства України та міжнародного законодавства, перш за все Севільської стратегії та Статутних рамок Світової мережі біосфер-

них резерватів ЮНЕСКО.

Проект організації території біосферного заповідника розробляється на всю його територію, яка охоплює землі, надані йому, а також землі, зараховані до складу заповідника без вилучення їх у землевласників чи землекористувачів. Проект розробляється згідно з чинним законодавством спеціалізованою проектною організацією.

Для збереження й відтворення типових природних комплексів, проведення науково-дослідницьких робіт і виконання інших завдань у межах біосферного заповідника відповідно до проекту організації його території й охорони природних комплексів вирізняються 4 функціональні зони. *Заповідна зона* призначена для збереження й відновлення найбільш цінних природних і мінімально порушених антропогенними чинниками природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу згідно з режимом, визначеним законом для природних заповідників. *Буферна зона* виокремлюється з метою запобігання негативному впливу на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях. *Зона антропогенних ландшафтів* складається з територій традиційного землекористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності. *Зона регульованого заповідного режиму* включає регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища з додержанням вимог щодо їх охорони, встановлених законом.

Отже, мережа природно-заповідного фонду є системою, що становить собою сукупність взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих природних територій різних рангів, які в межах природно-географічного регіону або ширшого зонального чи надзонального простору забезпечують цілком стабільне й довгострокове виконання природоохоронних функцій. Її формування здійснюється на чіткій науковій основі. Планування системи має бути засновано на даних про ландшафтну структуру регіону, про характеристику його біотичного різноманіття і на головних показниках поточного й перспективного господарського освоєння території.

З урахуванням того, що біосфера є цілісною, до того ж і збалансованою системою, елементи якої взаємопов'язані між собою її безліччю складників, необхідна цілісна концепція збалансованих між собою дій, які базувалися б на екологічному імперативі (законах природи) й самоцінності природи. Бажано переходити до формування функціонально й територіально цілісної мережі природно-заповідного фонду за принципом самодостатності біорізноманіття.

У національній екомережі України кожен об'єкт природно-заповідного фонду повинен мати свій статус і функції, закріплені законодавчо. Підгрунтя природного регіону як елемента національної екомережі мають складати біосферні і природні заповідники, національні природні парки та інші ізольовані антропогенними ландшафтами природно-заповідні території площею не менше 5 тис. га. Незначні ж за площею можуть входити до природних коридорів і буферних зон зі спеціальним режимом охорони. Транскордонні природно-заповідні території є зв'язуючими ланками між національними екомережами України й сусідніх держав у загальній Всеєвропейській екологічній мережі [7, с. 1-14].

Однак необхідно звернути увагу на те, що в процесі створення й функціонування об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі й біосферних заповідників, мають місце деякі негативні факти, зокрема роздержавлення і приватизація земель, відкриття раніше прийнятих рішень щодо створення об'єктів природно-заповідного фонду, недостатнє фінансування заходів програми формування національної екологічної мережі тощо.

Існують також інші проблеми функціонують природно-заповідного фонду. Так, частина заповідників України взяла на себе всі функції національних природних парків. Їх незначна територія не дозволяє без шкоди для екосистем збільшувати рекреаційне навантаження. Реальні результати наукових досліджень і пропозиції колективів заповідників ігноруються урядовими структурами. Спостерігається розрив між теоретичними здобутками і практичною їх реалізацією. Безперечно, зв'язок між ними має здійснюватися через методичне забезпечення розвитку заповідної справи.

Особливої уваги, треба підкреслити, потребує державна стандартизація понять, термінів і визначень, підготовка спеціальних словників, довідників, атласів і типових проектів на кожен категорію природно-заповідного фонду.

У першу чергу потрібно розробити методики наукового обґрунтування для різних категорій, визначити їх межі, оптимальні площі й конфігурацію, дати економічну оцінку природних територій, що підлягають заповіданню, провести функціональне зонування, виокремити елементи екомережі різного рівня управління й об'єкти за міжнародними конвенціями, здійснити кадастрову інвентаризацію біорізноманіття, встановити допустимі норми антропогенного навантаження й обсягів лімітування природних ресурсів [6, с. 200-208].

З огляду на вищезазначене вважаємо за необхідне вдосконалити комплексне управління у сфері формування, збереження й раціонального використання природних, зокрема біосферних заповідників, а також управління в цілому заповідною справою в Україні, висилити юридичну відповідальність за порушення режиму заповідних територій та об'єктів.

Здійснення міжнародного співробітництва у цій царині, стане підґрунтям для залучення коштів інвесторів і сприятиме розвитку міжнародного туризму, що має вагомє значення для культурного зближення й духовного взаємозбагачення населення європейських держав.

Список літератури: 1. Відомості Верховної Ради України. 2. Зозуля В.В. Правовий режим государственных природных заповедников и национальных парков: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. – М.: Б. изд., 2006. – 20 с. 3. Малишко М.І. Екологічна правова система України: теорія і практика: Особ. ч. – К.: Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, 2005. – 168 с. 4. Парчук Г.В. Мотиви та принципи створення європейської екомережі // Заповідна справа в Україні на межі тисячоліть (сучасний стан, проблеми і стратегія розвитку): Матер. всеукр. загальнотеор. та наук.-практ. конф., 11-14 жов. 1999 р. – Канів: Б.в., 1999. – С. 20-25. 5. Про проект організації території біосферного заповідника та охорони його природних комплексів (з додатком): Полож. М-ва охорони навкол. природ. середовища України № 245 від 06.07.2005 р. // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 31. – Ч. 2. – Ст. 1913. 6. Стеценко М.П., Попович С.Ю. Сучасна наука природно-заповідної галузі: від ідеї до практики // Заповідна справа в Україні на межі тисячоліть (сучасний стан, проблеми і стратегія розвитку): Матер. всеукр. загальнотеор. та наук.-практ. конф., 11-14 жов. 1999 р. – Канів: Б.в., 1999. – С. 200-208. 7. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Попович С.Ю. Науковий та методичний контекст концепції стратегії розвитку природно-заповідної справи // Заповід. справа в Україні. – К.: Б.в., 2002. – Т. 8. – Вип. 1. – С. 1-14.

Надійшла до редакції 07.03.2008 р.